

*Ніка О. І.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МОДУСНІ МАРКЕРИ МАНІПУЛЯТИВНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Схарактеризовано модусні смисли, що їх виражають модусні маркери нібито, начебто в сучасних українськомовних медійних текстах із фокусом на висвітлення подій щодо України в період повномасштабної російсько-української війни. Проаналізовано спосіб висвітлення інформації, яка є фейковою, неправдивою, недостатньо підтвердженою, тому автор тексту повідомляє її як сумнівну, недостовірну, неістинну. Наявність слів маніпуляція, міф, фейкова заява, фейк, що часто передують заголовку з модусними маркерами, визначають основну функцію цього медійного тексту – виявити неправдивість повідомлень, «хибність» подій і наративів для досягнення маніпулятивного впливу. Модусні маркери нібито, начебто вербалізують недостовірність повідомлюваного, спростування якої автор тексту розкриває в заголовку і в структурі медійного тексту, доводить фейковість «новини», зокрема покликаючись на авторитетні й достовірні джерела. Простежується взаємодія модусних смислів достовірності/недостовірності з оцінністю та емотивністю в аспекті маніпуляції свідомістю реципієнтів.

Використання маркерів нібито, начебто може створювати ефект, що автор медійного тексту передає чиєсь слова, не беручи на себе відповідальність за їхню істинність, викладає непідтверджену, суперечливу або (пост)інтерпретовану інформацію без остаточних висновків, підкреслює сумнівність, невизначеність. Наявність цих маркерів також може спонукати аудиторію до критичного мислення, роздумів про (не)достовірність інформації.

Вивчення сполучуваності модусних маркерів з предикатами та іменними групами дає підстави стверджувати про: частотність модусного маркера нібито; переважне його вживання з предикатами на позначення мовлення, рідше – з іншими ментальними предикатами чи групами предикатів; порівняно з цим менш характерне сполучення з іменними групами.

Ключові слова: модусні маркери, модусні смисли, частки нібито, начебто, українськомовний медійний дискурс воєнного часу, маніпулятивний вплив.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Основна наукова проблема – схарактеризувати маніпулятивні засоби в медійному дискурсі, вивчити особливості реалізації модусних категорій (персуазивності, евіденційності, епістемічності) та їхню взаємодію в текстовому середовищі, специфіку використання модусних маркерів у цьому дискурсі. Одним з актуальних питань є визначення взаємовпливу модусу та оцінності й емотивності, що розраховані на переконання реципієнта. У воєнний час активізувалися фейки, які мають на меті створення ажіотажу, психологічної нестабільності, від-

чуття страху, накопичення негативної інформації, часто оцінки є негативними щодо України, і «когнітивна опірність» українського медійного простору потребує їх спростування.

Модус як дискурсивна категорія відіграє важливу роль у медіа, відображаючи ставлення автора до подій чи висловлювань, про які йдеться в тексті, є засобом досягнення впливу, спрогнозованого сприйняття інформації реципієнтами. Модусні маркери акцентують ставлення мовця до повідомлюваного і тим самим визначають спосіб представлення інформації. У медійному дискурсі вони можуть створювати лабільну межу між достовірністю і сумнівом, недостовірністю, що розраховано на маніпулятивний вплив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Дослідження модусу як дискурсивної категорії, що фіксує в тексті результат пізнавального процесу мовця, спрямованого на ту чи іншу ситуацію, яка стала об'єктом авторської референції, рефлексії та аксіології [1, с. 28], апробовано до різних типів дискурсів, що співвідносяться з когніцією переконання і мають на меті здійснення впливу на реципієнта. Модус характеризують евіденційність, епістемічність і персуазивність, а також дейксис [1, с. 21], що доцільно докладніше вивчити в сучасному медійному дискурсі.

Персуазивність, виражену частками *ніби*, *нібито*, *наче*, *неначе*, *начебто*, проаналізував Ф. Бацевич [2] у текстах різних стилів, а також запропонував модель їхнього лексикографічного опрацювання за сукупністю критеріїв. Створення «невпевненої впевненості», своєрідної «віртуальної модальності» у медійному просторі дослідила Т. Радзівська [3], яка визначила специфіку частки *начебто* з-поміж інших закономірностей розвитку медійного дискурсу. На її думку, «з прагматичною специфікою медійного текстотворення – поєднанням завдань інформування та забезпеченням атрактивності тексту – пов'язана і тенденція формування віртуальної модальності речення-висловлення, яку ми розуміємо як нейтралізацію диз'юнктивного відношення між об'єктивною (реальною) та ірреальною модальностями та фактично його заміну на відношення кон'юнкції» [3, с. 154]. Особливість використання частки *начебто* виявляється в тому, що у висловленні мовець «одночасно стверджує і не стверджує», і відкритим залишається питання про достовірність повідомлюваного.

Українськомовний медійний дискурс воєнного часу аналізували з позицій дискурсивних стратегій і практик, маніпулятивних тактик та виявлення фейків (Г. Почепцов, Л. Компанцева, Г. Яворська, О. Білик, К. Савон, А. Романченко, А. Захарченко), персуазивності (Ю. Маслова) та ін. Під час війни актуалізуються дослідження динаміки мовної системи [4], когнітивної

вразливості та «когнітивної опірності» медійного простору України [5, с. 26].

Вивчення модусних маркерів маніпулятивності у медійному дискурсі воєнної України ще не було досліджене окремо, не проаналізовано реалізацію персуазивності в її зв'язках з оцінністю, не схарактеризовано сполучуваність із предикатами та іншими компонентами висловлення, що визначило актуальність статті.

Мета статті – схарактеризувати модусні маркери маніпулятивності в сучасному українськомовному медіадискурсі воєнного часу.

Матеріалом дослідження стали українськомовні медійні тексти інтернет-видань із фокусом на висвітлення подій щодо України в період повномасштабної російсько-української війни. Із **методів дослідження** застосовані, крім загальнонаукових, дискурсивний аналіз, контекстуально-інтерпретаційний метод, що передбачає два етапи – контекстуалізацію та інтерпретацію.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У лінгвістиці і міждисциплінарних студіях усталилося визначення «прагматичний маркер» [6; 7] і «дискурсивний маркер» [8; 9; 10]. У статті ми застосовуємо визначення «модусний маркер», що в різних типах дискурсу, зокрема в медіа, характеризує ставлення мовця до повідомлюваного і спосіб представлення інформації, тобто залежить від модусу автора і спрямовує на досягнення відповідного сприйняття реципієнтів. До цих маркерів належать частки *нібито*, *начебто*, що передають зміст повідомлюваного з погляду мовця як недостовірний, сумнівний, неістинний. За спостереженнями Т. Радзівської, «зміст, що вводиться при цьому, може бути представлений як зміст некатегоричності, приблизності, сумнівності, однак видається, що точнішим буде його тлумачення у вигляді кон'юнкції значення істинності пропозиції та значення її хибності, унаслідок чого створюється ефект уявності, співіснування двох версій відображення ситуації» [3, с. 157].

Вибір для вивчення цих модусних маркерів зумовлений специфікою медіадискурсу загалом і висвітленням подій щодо України у воєнний період зокрема. У проаналізованих українськомовних текстах поширені частки *нібито*, *начебто*, що функціонують у різних їхніх частинах, часто в заголовках. Ці частки впливають на формування смислів недостовірності, сумнівності у творенні наративів, що повідомляють недостатньо підтвержену або неправдиву, фейкову інформацію. У заголовках медіатекстів із цими модусними маркерами засвідчено вживання слів *маніпуляція/manipulation*, *міф*, *фейкова заява*, *фейк*, *фейкові повідомлення*, *неправда*, що визначають відповідні смисли недостовірності, а сполучуваність на зразок *Спростування/Фейкова заява/Фейк* вказує на «деконструювання» «хибного» наративу. Здебільшого вони передують заголовку з модусним маркером, який сполучається з ментальними предикатами: *Міф про те, як Трамп нібито сказав Орбану, що не дасть Україні ані копійки* [11]; *Manipulation Зеленський нібито припинить вважати США стратегічним партнером, якщо Вашингтон не дасть грошей* [12]. Вони визначають основну функцію тексту – спростувати неправдивість інформації та створених «хибних», фейкових наративів. З іншого боку, це своєрідна «сенсаційність» медіа, яка привертає увагу реципієнтів завдяки накопиченню спростованих «новин».

Високий ступінь достовірності інформації та надійність спростування відбуваються особисто від імені офіційних осіб (чи державних структур, організацій), висловлення яких були потрактовані неточно, тому вони заявляють про спростування таких інтерпретацій, що не відповідають їхнім інтенціям: *Міністр оборони Великої Британії Бен Воллес заявив, що його слова про те, що Україна нібито висловлює мало вдячності за надану їй військову допомогу, були викривлені* [13]. Маніпулятивна інформація, що набуває негативної оцінності – *мало (вдячності)*, спростована – *його слова... були викривлені*.

Фейковість повідомлюваної інформації передають модусні маркери у сполученні з антропонімами, іменами офіційних осіб, яким «приписують» висловлення з негативною оцінністю, таким чином «конструюють» те, що не мало місця в дійсності, тому така інформація потребує спростування: *Спростування Фейкова заява нібито від імені міністерки іноземних справ Німеччини А. Бербок* [14].

Спростування недостовірних повідомлень стосується й фейків про *нібито офіційні рішення* інших країн на користь України, що може набувати негативного значення, дестабілізуючи ситуацію у період війни: *Фейк Франція нібито прийняла офіційне рішення відправити свої війська в Україну* [15]; *Фейк У Польщі нібито підтвердили ведення війни в Україні силами НАТО проти Росії* [16]. Зазвичай предикат *підтвердити* має високий ступінь достовірності, проте у цьому висловленні *нібито* маркує проблематичну достовірність.

Повідомлення про фейкову «новину» містить вказівки на її «засвідченість» (евіденційність) у певних джерелах, кожне з яких переповідається з модусним маркером *нібито*. Така концентрація маркерів розкрита в тексті із заголовком *«Фейк Рада ЄС нібито ухвалила рішення про депортацію 830 тисяч українців»* [17]. Недостовірність інформації викладається із застереженням щодо джерел її отримання: *скриншот нібито із сайту Представництва Європейського Союзу в Україні; вказаний бот нібито від Європейської служби зовнішніх справ*, а також у цитуванні – *нібито написано в пресрелізі* [17]. У спростуванні цього фейку частка маркує недостовірність різних висловлень у тексті, творячи «хибний» наратив. Евіденційність і персуазивність визначають особливості представлення інформації.

Офіційне спростування від авторитетних джерел (наприклад, ЗСУ) надає достовірну інформацію, що заперечує фейк: *ЗСУ спростували російський фейк про нібито захоплення селища М'ясожарівка* [18].

Повідомлювана інформація є «багатошаровою» з погляду мовця та інтерпретаторів його висловлень: наявне повідомлення про реальний факт (або є вигаданим, неістинним, таким, що не був у реальності) і поляризоване його трактування: спроби представити це як фейк, маніпуляцію («інші, ворог») і, навпаки, спростувати їх (що підтверджує автор викладу «новини»). Отже, продукування таких повідомлень передбачає кілька рівнів: Рівень 1. Факт (суб'єкт мовлення + предикат мовлення + об'єкт/адресат). Рівень 2. Творення фейків, «хибна» інтерпретація, «перекручування» фактів із маніпулятивною метою. Рівень 3. Визначення, що ця інформація представлена як фейкова, маніпулятивна → деконструкція маніпулятивного наративу «я(ми) – інший». Часто такі повідомлення є негативними щодо України, і автор викладу події чи висловлення спростує негативну оцінність.

Найчастіше проаналізовані модусні маркери поєднуються з предикатами на позначення мовлення (*повідомити, сказати, заявити, обговорити* та ін.), виражаючи невпевненість, сумнів, недостовірність: *Держсекретар США Ентоні Блінкен нібито повідомив союзникам тривожну інформацію про масштаби співпраці між Китаєм та Росією...* [19]. Оцінність передається негативно (оцінний прикметник – *тривожну (інформацію)*). Модусний маркер *нібито* рідше, порівняно з предикатами мовлення, сполучається з іншими ментальними предикатами (*нібито обмірковує угоду, нібито припинить вважати, нібито ухвалила рішення*) або групами предикатів. Менш типовим виявилось сполучення з іменними групами *нібито + (підтримка, захоплення, ураження, евакуація): Росіяни запустили фейкову заяву про нібито евакуацію влади на Харківщині* [20]. Трактуння наведеної інформації підтверджується використанням фейкова заява, яку розкриває модусний маркер *нібито*. Неправдивість вербалізована з допомогою оцінного іменника *неправда*, що викриває фейки з російських джерел: *Повідомлення російських державних медіа, нібито в Івано-Франківську є влучання по розташуванню українських військових, є неправдою* [21]. Модусний маркер *нібито* сполучається з ойконімом, позначаючи цю інформацію як неправдиву, як таку, що надійшла із джерел ворога.

В деяких випадках частки «супроводжують» цитацію («семантичне лапкування»), що будуть сприйняті з відповідним підтекстом: *Орбан заявив, що Угорщина нібито може бути "гарним зняттям у руках людей, які хочуть миру"* [22]. Повідомлювана інформація може передаватися з допомогою маркера *нібито* для того, щоб зняти відповідальність за достовірність, тому створюється сумнівність, ефект «невпевненої впевненості»: *Фіцо заявив, що окремі країни НАТО нібито обговорюють можливість відправлення своїх військових до України* [23].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі. Модус виражає ставлення мовця до повідомлюваного і спосіб представлення інформації, він впливає на суб'єктивність сприйняття та емоційний стан реципієнтів. Розуміння механізмів використання модусу в медіа дозволяє краще оцінювати медійні тексти і критично ставитися до їхнього змісту. Модус у дискурсі охоплює різні аспекти комунікації, включаючи модальність, емоційність, оцінність та прагматичні настанови.

У сучасних українськомовних медійних текстах із фокусом на висвітлення подій щодо України в період повномасштабної російсько-української війни реалізуються модусні смисли недостовірності, сумнівності, неправдивості, простежується їхня взаємодія з негативною оцінністю та емотивністю, що передбачає їхнє спростування, «зняття» негативною оцінності викладу подій щодо України.

Модусні маркери *нібито, начебто* сполучаються зі словами *маніпуляція, міф, фейкова заява, фейк, неправда* та ін. для того, щоб виявити неправдивість повідомлень, «хибність» маніпулятивних наративів. Ці маркери також можуть застосовуватися для недостовірності, «невпевненої впевненості», щоб зняти відповідальність за істинність, залишити простір для можливих сумнівів і критики.

Модусні маркери застосовуються у позиції *de re*, тобто стосуються одного з компонентів висловлення: предиката або інших компонентів висловлення. У результаті дослідження

встановлено, що активно використовується частка *нібито*, яка сполучається здебільшого з предикатами (особливо на позначення мовлення), а також іменними групами (у тому числі з онімами – антропонімами та ойконімами).

Перспективи дослідження полягають у поглибленому вивченні різних модусних маркерів маніпулятивності в медіадискурсі, розширеному дослідженні їхньої сполучуваності та моделюванні негативною оцінності текстів, створенні за цими результатами автоматизованої системи для визначення засобів маніпулятивності текстів і розкритті їхнього впливу на реципієнтів.

Література:

1. Ніка О. Теорія модусу в сучасній лінгвістиці. *Українська мова*. 2011. № 2. С. 19–29.
2. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова. Львів : ПАІС, 2014. 288 с.
3. Радзівська Т. В. Дискурсивні аспекти динаміки української мови в контексті активних мовних процесів у слов'янському світі. *Мовознавство*. 2013. № 2–3. С. 149–162.
4. Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика. Монографія. Відп. ред. Б.М. Ажнюк. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2024. 616 с.
5. Яворська Г. Динаміка наративів (до проблеми когнітивної опірності медійного простору). *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця* : монографія / [В. Азарова та ін. ; за заг. ред. Л. Компанцевої]. Київ : НА СБУ, 2021. С. 26–37.
6. Foolen Ad. Pragmatic Markers in a Socio-Pragmatic Perspective. *Pragmatics of Society*, ed. by G. Andersen, K. Aijmer. Berlin: Walter de Gruyter, 2012. Pp. 217–242.
7. Fraser B. Pragmatic Markers. *Pragmatics*, 1996. Vol. 6. Pp. 167–190. <http://dx.doi.org/10.1075/prag.6.2.03fra>
8. Fraser B. What Are Discourse Markers? *Journal of Pragmatics*. 1999. Vol. 31. Pp. 931–952. [http://dx.doi.org/10.1016/S0378-2166\(98\)00101-5](http://dx.doi.org/10.1016/S0378-2166(98)00101-5)
9. Fuller J.M. Use of the discourse marker *like* in interviews. *Journal of Sociolinguistics*. 2003. Vol. 7/3. Pp. 365–377. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00229>
10. Maschler Y., Schiffrin D. Discourse markers: Language, Meaning, and Context. *The Handbook of Discourse Analysis*, ed. by D. Tannen, Heidi E. Hamilton, D. Schiffrin, 2nd edition. Chichester: Wiley & Sons. 2015. Pp. 189–221.
11. Кірш О. Міф про те, як Трамп нібито сказав Орбану, що не дасть Україні ані копійки. *OBOZ.UA*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics-news/mif-pro-te-yak-tramp-nibito-skazav-orbanu-schone-dast-ukraini-ani-kopijki.htm> (дата звернення: 21.03.2024).
12. Колдомасов А. Зеленський нібито припинить вважати США стратегічним партнером, якщо Вашингтон не дасть грошей. *DM #DisinfoChronicle*. URL: <https://disinfo.detector.media/en/post/zelenjskyi-nibyto-prypynyt-vvazhaty-ssha-stratehichnym-partnerom-iakshcho-vashynhton-ne-dast-hroshei> (дата звернення: 11.03.2024).
13. Воллес пояснив свої слова про Amazon і недостатню вдячність України. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/14/7165799/> (дата звернення: 15.08.2023).
14. Фейкова заява нібито від імені міністерки іноземних справ Німеччини А. Бербок *Центр протидії дезінформації*. URL: <https://cpd.gov.ua/warnin/fejкова-zayava-vid-imeni-ministerky-inozemnyh-sprav-nimechchynu-a-berbok/> (дата звернення: 24.05.2024).
15. Михайлів В. Франція нібито прийняла офіційне рішення відправити свої війська в Україну. *DM #DisinfoChronicle*. URL: <https://disinfo.detector.media/post/frantsiia-nibyto-pryyniala-ofitsiine-rishennia-vidpravty-svoi-viiska-v-ukrainu> (дата звернення: 14.05.2024).

16. Сливенко О. У Польщі нібито підтвердили ведення війни в Україні силами НАТО проти Росії *DM #DisinfoChronicle*. URL: <https://disinfo.detector.media/post/u-polshchi-nibyto-pidtvverdyly-vedennia-viiny-v-ukraini-sylamy-nato-protu-rosii> (дата звернення: 21.05.2024).
17. Сливенко О. Рада ЄС нібито ухвалила рішення про депортацію 830 тисяч українців. *DM #DisinfoChronicle*. URL: <https://disinfo.detector.media/post/rada-yes-nibyto-ukhvalyla-rishennia-pro-deportatsiui-830-tysiach-ukraintsiv#> (дата звернення: 20.04.2024).
18. ЗСУ спростували російський фейк про нібито захоплення селища М'ясожарівка. *Еспресо*. URL: <https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeu-zsu-sprostovali-rosiyskiy-feyk-pro-nibyto-zakhoplennya-selishcham-yasozharivka> (дата звернення: 14.06.2024).
19. Ємець М. FT: США стурбовані зростаючою співпрацею між Китаєм і Росією. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/04/6/7183218/> (дата звернення: 07.05.2024).
20. Росіяни запустили фейкову заяву про нібито евакуацію влади на Харківщині *Еспресо*. URL: <https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeu-rosiyani-zapustili-feykovu-zayavu-pro-nibyto-evakuatsiyu-vladi-na-kharkivshchini> (дата звернення: 04.06.2024).
21. «Неправда» – мер Івано-Франківська прокоментував повідомлення з РФ про влучання по військових. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ivano-frankivsk-nepravda-vluchannja-po-vijskovykh/32910472.html> (дата звернення: 18.05.2024).
22. Бельзєцька Н. Хитрий план: що Орбан зараз намагається "продати" світу *24 канал*. URL: https://24tv.ua/orban-vidvidav-kiyv-moskvu-chogo-hoche-dosyagti-ugorskiy-premyer_n2591130 (дата звернення: 08.07.2024).
23. Фіцо заявив, що окремі країни НАТО нібито обговорюють можливість відправлення своїх військових до України. *Еспресо*. URL: <https://espreso.tv/svit-fitso-zayaviv-shcho-okremi-kraini-nato-nibyto-obgovoryuyut-mozhlyvist-vidpravlennya-svoikh-viyskovikh-do-ukraini> (дата звернення: 28.02.2024).

Nika O. Modus markers of manipulation in modern Ukrainian language media discourse

Summary. Modus meanings that are marked by modus markers *нібито* ('allegedly'), *начебто* ('supposedly') are

characterized in modern Ukrainian-language media texts with a focus on coverage of events regarding Ukraine during the full-scale Russian-Ukrainian war. The method of covering information that is fake, untrue, insufficiently confirmed, therefore the author of the text reports it as doubtful, unreliable, untrue, is analyzed. The presence of such words as *маніпуляція* ('manipulation'), *міф* ('myth'), *фейкова заява* ('fake statement'), *фейк* ('fake'), which often precede the title with modus markers, determine the main function of this media text, to reveal the falsity of messages, the "falseness" of events and narratives to achieve a manipulative effect.

Modus markers *нібито* ('allegedly'), *начебто* ('supposedly') verbalize the unreliability of what is being reported, the refutation of which the author of the text reveals in the title and in the structure of the media text, proves the fakeness of the "news", in particular by referring to authoritative and reliable sources. The interaction of modus meanings of credibility/unreliability with evaluability and emotivity in the aspect of manipulation of the recipients' consciousness is traced.

The use of markers *нібито* ('allegedly'), *начебто* ('supposedly') can create the effect that the author of the media text conveys someone's words without taking responsibility for their truth, presents unconfirmed, contradictory or (post) interpreted information without final conclusions, emphasizes dubiousness, uncertainty. The presence of these markers can also encourage the audience to think critically, to think about the (un)reliability of information.

Studying the compatibility of modus markers with predicates and nominal groups gives grounds to assert about: the frequency of the modus marker *нібито* ('allegedly'); its predominant use is with predicates to indicate speech, less often with other mental predicates or groups of predicates; to compare, the use in combination with nominal groups is less characteristic.

Key words: modus markers, modus meanings, particles *нібито* ('allegedly'), *начебто* ('supposedly'), Ukrainian-language media discourse of the wartime, manipulative influence.